

Szilágyi János György (1918–2016) ókortudató folyóiratunk rendszeres szerzője volt. Utolsó, posztumusz írását és Nagy Árpád Miklós róla írott tanulmányértékű nekrológiát 2016/1-es számunkban közöltük.

Komoróczy Géza (1937) az ELTE BTK Assziriológiai és Hebraisztikai Tanszékének professor emeritusa, az MTA Judaisztikai Kutatóközpontjának volt vezetője. Szilágyi János György hagyatékából rendszeresen tesz közzé tudomány- és művelődéstörténeti jelentőségű írásokat.

Facit indignatio versum

Szilágyi János György

Előzetes megjegyzés

Szilágyi János György (1918–2016) és Alföldy Géza (1935–2011), ókortudományunk e két nagy egyénisége évtizedeken át, tudományos érdeklődésük körein kívül is barátok voltak. 2003. évi interjújában (*Enigma* 87, 2016, 45 sk.) Szilágyi János György részletesen beszélt barátságuk kezdetéről: ez Alföldy Géza gyakornoki évének végére esett, Szépművészeti Múzeum, 1956, még *ante*. Kapcsolatuk nem szakadt meg azután sem, hogy Alföldy elhagyta Magyarországot (1965): érintkeztek különlenyomatokkal, találkoztak Spanyolországban, Németországban, többször is Olaszországban, Szilágyi János Györgyöt Géza ásatásokra is elvitte az autóján, időről időre levélben fejtette ki neki formálódó kutatási gondolatait, mindig azon a lelkesült hangon, mely felidéri büszkén csillogó szemét, mosolyát előadás, beszélgetés közben. Szilágyi János György itthon, társaságban mindig nagy elismeréssel beszélt barátja újabb és újabb epigráfiai *trouvaill*e-jairól (csak példaként: Colosseum, 1995; Tiberium, 1999). Ő ismertette össze Alföldy Gézát Litván Györggyel, aki a heidelbergi Akadémia elnökét tanácsokkal, szakirodalommal látta el 40 évvel *post* tartott, a magyar forradalomról szóló akadémiai előadásának és igazi ókortörténészhez méltó könyvének (1997) kidolgozásához.

Az egyenes, szemtől szembe bírálat Szilágyi János Györgynél mindig a barátság jele volt. Abban az egy lendülettel írt, szokatlanul hosszú és szokatlanul éles hangú, (ellen-)recenzióknak is beillő levélben, 1990. januárban (!), amelyet alább közünk, „becsmérlő szavait ki sosem tompítja, Szilágyi / János György” indulatának lángja nem általában Rómát éri: specifikusan Augustust, és még inkább azt a kort, mely a levél megírásakor még éppen csak véget érően volt, a kort, amelyben éltek, élünk, és legfőképpen a személyi uralom művészetének hazug harmóniáját.

A *Voces paginarum*ban (2008), Szilágyi János György 20. századi ókortudományi seregszámlájában – a kötet koncepciója folytán – sem ő maga, sem Alföldy Géza nem kapott helyet; de mindkettejüknek biztos helye van a 21. század ókortudományában.

Komoróczy Géza

Szilágyi János György (Budapest) levele Alföldy Gézának (Bonn)¹

1990. jan. 20.

Kedves Géza,

Most olvastam a Gnomon-ban Zanker Augustus-könyvéről² írt recenziódat,³ és nem állhatom meg, hogy szótlánul hagyjam. Tíz lapon keresztül vártam, mikor derül ki, hogy idáig csak a fordulat udvarias előkészítéséről volt szó. Na, végre! gondoltam a 410. lapnál, amikor a bekezdés elejét olvastam „Was in Z.’s Buch fehlt”.⁴ De sajnos a következő bekezdésben már kiderült, hogy csak túlbecsülte a művészet forrás-értékét. Engem tulajdonképpen nem az érdekel, mit mondott Z. (én magam csak végigfu-

tottam, mert gondoltam, a koncepció nem más, mint a berlini Verlorene Republik kiállításán,⁵ de jóval több iróniát éreztem benne, mint te – Z.-t egyébként is szeretem és nagyra becsülöm), hanem az, hogy mit írtál te róla. Hát hogy lehetett ezt a szörnyűséget elfogadni?! Hogy az augustusi művészet egy „megváltozott társadalmi mentalitás” kifejezője; persze, a kivégzések után alaposan megváltozott a társadalmi mentalitás. Nem ismerős neked fiatalokorból az a szituáció, hogy „Die neue Kunst mit ihrem programmatischen (!) Inhalt... breitere sich nicht nur im öffentlichen Leben... erstaunlich (!?) schnell aus, sondern drang auch in die Privatsphäre – bis in die Schlafzimmern – ein”⁶ – igen, szó szerint is, onnan vitték el éjszakánként, aki nem volt eléggé meggyőződve a program realitásáról akár politikai, akár csak művészi formájában is. És hogy igazolása volna az általános vagy majdnem általános egyetértésnek az, hogy „die zeitgenössische Kunst keine alternativen Strömungen entwickelte”⁷ Ebben először is az tetszik, hogy az építészetre is kiterjed. Tehát a sztálini programok igazolása, hogy Kelet-Berlinben minden épület a sztálini-ruszizáló klasszicizmus stílusában épült, nyoma sem volt a Bauhaus-mozgalom emlékének. Hogy nem alakult ki alternatív irányzat?, hát ezt honnan veszed? Nekem barátaim voltak azok, akik nem műtermeknek (mert az nem volt nekik), hanem szobájuknak festettek, és akik fiókjuk számára írtak. Hát ennek semmi nyoma valóban az akkori kiállítás-katalógusokban és folyóiratokban, hiszen még a Don Quijotét is zúdába küldték Márai előszava miatt.⁸ Az építészek vagy emigráltak (ezt Augustus korában nem lehetett), vagy a rendszerre jellemző cinizmussal svéd pályázatokon nyertek megbízásokat, amiknek honoráriumát forintban kapták meg, és ezek az épületek nem hasonlítottak a Lomonoszov Egyetemre. Kassák, akit kizártak a kommunista pártból, eltiltottak a kiállítástól, végig „alternatív” volt, és ezzel csak a politikailag kommunista vonalat emlitem, de miközben a „Fütyös kalauznő”⁹ kapott Kossuth-díjat, azt hiszed, hogy Korniss Dezső és társai semmit nem csináltak? Weöres csak gyerekverseket publikálhatott, mert ezeket nem minősítették alternatívnak, de mikor a hetvenes években megkérdezték, miért írt akkoriban gyerekverseket, azt felelte, hogy soha nem írt gyerekverseket, nem szereti a gyerekeket. Vagyis a tökéletes irodalmi siketség mentette meg a nyilvánosság számára ezeket, másokat még az sem. Sőt: egy irodalomtörténész vagy három éve könyvnyi tanulmányt írt¹⁰ az akkoriban el sem készült művekről: írásos dokumentumok alapján bizonyítható, hogy az alternatív művek jelentős részét a tilalom és rettegés miatt meg sem írták, vagy mint Szabó Lőrinc, megírásuk és szűk baráti körben való felolvasásuk után (mert a költőt csak a publikálástól lehet eltiltani) helyben elégették. Elégedetten nyugtázod Z.-el, hogy „In dieser Situation kam es zu der für die spätere europäische Kultur so folgensicheren (hát ez sajnos igaz) Aufspaltung des Lebens in einen privaten und öffentlichen Teil”¹¹ – ez, ha igaz volna, még súlyosabbá tenné az árnyékot az aranykori ragyogás fölött.

De, mondod te, micsoda anakronizmusokat hordok itt össze, az Augustus-kori Róma nem a 20. századi Kelet-Európa. Ott, írod, valóban nem volt alternatív javaslat. Csakhogy ez nem igaz. Olvasd csak Vitruviust (VII, 5,1): az Augustusnak ajánlott mű az ő klasszicista eszményeit szolgálja, de van, kik ellen: sed haec (quae antiqui instituerunt)... nunc iniquis moribus

inprobantur. nam pinguntur...¹² és itt következik a szocialista realizmus első nagy apológiája a művészeti irodalomban azokkal szemben, akik olyasmiket festenek, amik nec sunt nec fieri possunt (és szokás szerint mindjárt a múltba is visszanyúlva) nec fuerunt.¹³ És kik azok a haec falsa videntes homines, akik ezeket non reprehendunt sed delectantur?¹⁴ Tudjuk, hogy kik, mert itt az ún. pompeji II. stílus festészetéről van szó. Vitruvius idejében a hálósobákat még lehetett így kifesteni. Nem sokáig. És hogy itt konzisztens ars poeticájáról van szó az Augustus kor hivatalos művészetének, arra elég a fenti Vitruvius-helyet a horatiusi a. p.¹⁵ első soraival összevetni. „Z.’s Leser kommt zu der Überzeugung, dass ein straff organisierter Propagandaapparat für die augustäische Kulturpolitik auszuschließen ist”¹⁶ és Maecenas? vagy az Ara Pacis reliefjeinek programját a kőfaragók az Augustus iránti ösztönös lelkesedésből maguk találták ki? de olvasd csak, amit Suetonius erről magával Augustussal kapcsolatban ír. Expressit epistolam ad se... olvasuk a Horatius-életrajzban,¹⁷ mert Augustus, amilyen okos volt (azt senki nem vitatja), megérezte, hogy Horatius nem szeretné kettőjük nevét együtt az utókorra hagyni, csakhogy épp ezt nem lehetett tűrni! Horatius derűs iróniával hivatkozott költői tehetségének korlátaira, mikor Augustus-eposzt kért tőle Agrippa (nos, Agrippa neque haec dicere... conamur, tenues grandia, é. I, 6,5–9),¹⁸ és miközben az örökké fennmaradó birodalmat magasztalta, a maga részéről, magának, mást ajánlott: carpe diem, quam minimum credula postero¹⁹ (ez annyira tetszett Augustusnak, hogy száználmas költői kísérleteinek egyikeben utánozni próbálta: fugit hora, iocemur;²⁰ nem nagyon jól áll egy uralkodónak, de Rákosi pajtásnak is voltak ilyen vérfagyasztóan közvetlen, Sztálin-utánzó gesztusai). Szegény Vergilius naivabb volt, csak későn vette észre, mibe ugratták be; olvasd el, ha van időd – és erre kell, hogy legyen egy római történésznek – Hermann Broch regényét Vergilius haláláról, ez eddig a tudomásom szerint legjobb kifejtése annak, hogy az Aeneist azért akarta megsemmisíttetni, mert már tudta, amit addig nem tudott. „Mit der Wiederherstellung der res publica wurde keine »republikanische Scheinfassade« aufgerichtet, um die Römer zu täuschen”²¹ idézed Z.-t. De Horatius már meg merhette kérdezni: quid leges sine moribus vanae proficiunt (c. III, 24,35–6),²² hogy a családon belüli ügyekről ne is beszéljünk. Erkölcstörvény, a gyermektelenség megadóztatása, klasszicizmus – nem ismerősek ezek? Mert nem véletlen az összecsengés. Minden diktatórikus rendszer művészetpolitikájának az alapja, hogy „avantgarde”-ellenes, a múltat propagálja (miközben megsemmisíti), igyekszik minden eleven hajtást azonnal lemetszeni, ha nem neki tetsző irányban nő. És mindig a fiatalokkal van baj, a következő generációval. Mert a későn-ébredő Vergiliussal és a magában iddogáló Horatiussal, akik még a véres polgárháborúval hasonlították össze azt, ami helyette jött, nem volt baj, ők még elfogadták a hazugságokat. Az igazi ellenség, akinek nem lehetett megbocsátani, Ovidius volt. Hogy lehet az ő létezéséről tudva azt írni, hogy nem létezett alternatív irányzat? Egy teljesen új ars poetica, a legmagasabb szinten megvalósítva. Az eredmény: száműzetés; az ok: carmen et error.²³ W. S. Anderson, a jeles amerikai filológus a Metamorphoses Arachne-történetének szőnyegszövő-versenyét elemezve (AJPh²⁴ 89, 1968, 102–3) arra az eredményre jutott, hogy a két kompozíció két szembenálló ars poeticát kép-

visel, a vesztes persze Arachne, bár azt nincs szíve mondani Ovidiusnak, hogy azért, mert Minerva szőnyege szebb volt – egyszerűen a fegyver döntött. És ezzel nagyjából vége is lett Rómában jó időre a költészetnek. A művészetre visszatérve, az Ara Pacis (mint egy a sok helyett) Parthenón-majmoló sivárságát, homok ízű szárazságát, amelyért a protokoll és az udvartól sugallt mitológia pontos realizálásának kellene kárpótolnia, csak egye meg, akinek kell – biztosan nem én leszek az. De azt ne próbálja velem elhíttetni, hogy „Durch die Kulturpolitik des Augustus wurde der »Klassizismus« zum »Schicksal« der kaiserzeitlichen Kunst bis ins frühe dritte Jahrhundert”.²⁵ Ez, még ha igaz volna is, legföljebb a Hofkunst-ra volna érvényes, alatta azonban egész Itáliában élt a jobb híján Bianchi Bandinellitől²⁶ és iskolájától „közép-itáliai”-nak nevezett hagyomány, élesen szembenálló a Hofkunstral,²⁷ persze olcsó, kis igényű, szerény műveken (főleg fogadalmi bronz és terrakotta tárgyakon), de a provinciák igazi művészetét a katonaságtól terjesztett hivatalos klasszicizmussal szemben ezek inspirálták, vagyis a hanyatlás

kezdetétől fogva. És akkor még nem beszéltünk a másik alternatív irányról, a Hofkunst és a szegények művészete között álló művészetről, amelyet a Vezúv betemetett a gazdag villákban: a „modernség” ebben a középső művészetben élt (persze nem mindig, inkább ritkán) és talált megrendelőkre.

Joggal kérdezed, hogy annyi munkád után, ami tetszett és nem írtam róla, miért éppen arról írok ilyen hosszan, amelyik nem tetszett. De erre már egy sokat túrt római költőnek megvolt a válasza: *facit indignatio versum*.²⁸ Azt, hogy olyan műveket írsz, amik tetszenek, természetesnek tartom. De nem szeretném, ha nem vennéd észre, hogy ez nem olyan. És nézz bele a Nyolcvan éves „Ovid and History”-jába.²⁹ Verachtet mir die Meister nicht, – inti Hans Sachs Stolzingi Waltert a Mesterdalnokokban.

Májusban Rómában leszek, a DAI-ben (főleg). Nagyon jó volna megint ott találkozni, és sok mindenről elbeszélgetni. A régi barátsággal és sok szeretettel üdvözl

Sz. J. Gy.

Jegyzetek

- 1 Írógéppel, indigós másolat, aláírás-szignó; 4 oldal. Szépművészeti Múzeum, Antik Osztály, Szilágyi János György hagyatéka. – Alföldy Mária (Amsterdam) és Szilágyi Ágnes engedélyével, Thuryné Figler Krisztina és Nagy Árpád Miklós szíves segítségével. © Szilágyi János György örököse (2018).
- 2 Paul Zanker: *Augustus und die Macht der Bilder* (München, C. H. Beck, 1990).
- 3 *Gnomon* 61 (1989), 407–418.
- 4 „Mi az, ami Z. könyvében nincs meg.”
- 5 Kaiser Augustus und die verlorene Republik. [Augustus császár és az elveszett köztársaság.] Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau (Berlin, 1988).
- 6 „Az új művészet, programmatikus (!) tartalmával, nem csak a nyilvános életben terjedt el... meglepően (!?) gyorsan, de behatolt a magánéletbe is, egészen a hálószobáig.”
- 7 „A kortárs művészetben nem alakultak ki alternatív irányzatok”!
- 8 Cervantes: *Don Quijote*. Ford. Győry Vilmos. Márai Sándor bevezető tanulmányával (Budapest, Révai, 1942, 1943). Az újabb, 1951. évi kiadásban Márai előszavát Sötér Istváné váltotta fel.
- 9 F. (Felekiné) Gáspár Anni (1902–1992) festménye (1950); Munkácsy-díjat kapott.
- 10 Szőrényi kötetbe később gyűjtött Delfináriumának önálló darabjai. A kötet: Szőrényi László: *Delfinárium. Filológiai groteszkek* (Miskolc, Felsőmagyarország, 1998).
- 11 „Ebben a helyzetben jelent meg az életnek a későbbi európai kultúrára oly nyilvánvaló következményekkel járó [hát ez sajnos igaz] kettéhasadása magán- és nyilvános szférára.”
- 12 „De mindezeket, amelyek mintaképeiket a valóságos dolgokból veszik, a mostani elfajzott divat elveti. (Mert a vakolatokra inkább szörnyeket) festenek...” (ford. Gulyás Dénes).
- 13 „(...) nem léteznek, nem is létezhetnek, és nem is léteztek.”
- 14 „Az emberek (...) az ilyen hamis dolgok láttán nem méltatlankodnak, hanem gyönyörködnek.”
- 15 Horatius: *Ars poetica* 1–5: „Ábrázolni ha lónyakkal kívánna a festő / emberi főt, s tollal tarkázna – vegyítve ezer színt – innen amonnan vett tagokat, hogy lent feketés, rút / halban végződne a felül még elragadó nő, / elnyomnátok-e – látva barátaim ezt – nevetéstek?” (ford. Muraközy Gyula).
- 16 „Z. olvasója arra a meggyőződésre jut, hogy kizárható, hogy az augustusi kultúrpolitikának szorosan szervezett propaganda-apparátusa lett volna.”
- 17 Suetonius: „Expressitque eclogam ad se” (*Vita Horati*, Loeb, p. 488), „Kiszorított (Horatiusból) egy eclogát önmagára”. Ez az „ecloga” az *Ep.* II. 1: „Míg magad annyi nehéz gond terhét hordozod: őrzöd / haddal itál földünk, erkölcsöket adsz neki díszül, / s törvényt szabva teszed jobbá, vétnek a köz ellen / drága idő hosszú csevegéssel kötve le, Caesar” (ford. Muraközy Gyula).
- 18 *Carm.* I. 6, 5 skk.: „Mi, Agrippa, illet meg se kísérelünk...” [ti. hogy „zengjük”, Augustus hadserege „mennyi csatában is harcolt szárazon és vizen”] (ford. Várady Szabolcs), „lantunkhoz nagy a tárgy” (ford. Mezei Balázs).
- 19 Horatius: *Carm.* I. 11, 8: „élvezd a napot és hagyd a gyanús holnap ígérétét” (ford. Szabó Lőrinc).
- 20 *Aug. fr.* 61 (ed. Rogers *et al.*, 1990); vö. *Hor. Carm.* I. 11, 7 sk.
- 21 „A res publica helyreállításával nem »köztársasági paravánt« állítottak fel a rómaiak megtévesztésére.”
- 22 „Erkölc nélkül a hasztalan / törvények mire jók?” (ford. Bede Anna).
- 23 Ovidius: *Tristia* II. 207.
- 24 *American Journal of Philology*.
- 25 „Augustus kultúrpolitikájának hatására lett a »klasszicizmus« a császárkori művészet »sorsa«, egészen a harmadik század elejéig.”
- 26 Ranuccio Bianchi Bandinelli (1900–1975) olasz régész, művészettfilozófus, egyetemi tanár; az 1930-as évek közepétől Mussolini (és Hitler) követője, 1944-től az Olasz Kommunista Párt tagja.
- 27 *Hofkunst*: udvari művészet.
- 28 Iuvenalis: *Sat.* I. 79: „az indulat ihlet versre” (ford. Muraközy Gyula).
- 29 Sir Ronald Syme: *History in Ovid* (1978) – bár Syme akkor még csak 77 volt.